

Др. ДРАГОЉУБ ЈОВАНОВИЋ
професор београдског Универзитета

ЕВОЛУЦИЈА

РАДНИЧКОГ ПИТАЊА

Прештампано из „Архива за правне и друштвене науке“. Књига XXIV (XLI), број 2. – 1932 година

БЕОГРАД
За штампарију „Привредник“ Кнез Михаилова улица 3.
Тел. 21-450 Жив. Д. Благојевић. Кондина ул. 10

ЕВОЛУЦИЈА РАДНИЧКОГ ПИТАЊА

Ако изближе загледамо све појаве, видећемо да нити је радничка класа јединствена, нити је радничко питање једноставно и увек исто. Ма колико се говорило о класној солидарности, свести и заједници интереса међу најамним радницима, ипак њих има различитих категорија, које конкуришу једна другој и чак некад долазе у сукоб. Истина је да су ти сукоби овде ређи и од мањег значаја него што је велики касни сукоб између радника и послодаваца. Међу радницима, разлике су више техничке и физичке природе. Оне долазе: 1) од *врсте* посла којим се баве; 2) од *спреме* којом располажу; 3) од *узраста*; 4) од *пола* и 5) од *порекала*. Осим ове чисто спољашне поделе, постоји друга, важнија, по томе какав је *стваран положај* појединих радника у најамном односу и како се они *субјективно осећају*, према послодавцу и према осталим радничким категоријама. И у једном и у другом смислу, опажа се у току времена извесна *еволуција* радничког питања. – Ограничено у почетку на праве фабричке раднике, оно се непрестано проширивало, захватајући увек *нове категорије*: с једне стране, од квалификованих прелази на просте, нестручне раднике, од људи на жене; а с друге, од занатских и индустријских радника на трговачке помоћнике и на намештенике, од физичких радника прелази на полу-интелектуалне и интелектуалне, па и на саме државне службенике и чиновнике. Најзад, радничко питање се проширује и у томе смислу што *захтеви* радничке класе непрестано расту: поред чисто биолошких и материјалних, долазе други, *спиритуалне и моралне природе*. Из одбране, радници су прешли у напад, и почели су тражити, ради решења свога питања, да се данашњи *друштвени поредак* из основа измени.

1. *Разне врсте радника*. Према послу којим се баве, по спреми, по узрасту, по полу и по пореклу, разликујемо више врста радника: 1) оне који су запослени у *производњи* сировина од оних који сировине *прерађују*; 2) *квалификоване* од *неквалификованих*; 3) *децу* и *младиће* од *одраслих*; 4) *мушке* од *женских*; 5) *домаће* од *досељених*. Та подела је чисто формална, али има свој значај за читаво радничко питање и за његово решавање путем разних мера и установа социјалне политике.

а) *По врсти рада*, радници се могу бавити производњом самих сировина, или пак прерађивати те сировине, дајући им више или мање финални облик. У прве рачунамо пољопривредне и шумске раднике; у друге занатске и индустријске раднике свих грана, као и саобраћајне, трговачке и сличне, који директно не производе и не прерађују, али премештањем појединих добара дају овима већу прометну вредност. – У тако званој првобитној производњи, тј. у *пољопривреди* и *шумарству* дуго није било правих најамних радника, пошто су се тиме бавили поглавито сељаци, који ни професионално ни класно нису били јасно издвојени: мало њих су живели искључиво од најамног рада, а није их се много ни специјализовало у једној или другој грани. Прави пољопривредни и шумски радници су скорасња појава, нарочито у земљама где није развијен велики посед. Код нас, шумских радника највише има у Словенији, у Славонији и у Босни, а пољопривредних радника већ одавно има у Војводини, где их је и до данас остало (бироши, рисари), у пркос аграрној реформи која је разбила већину великих газдинстава.

Много раније су се издвојили као прави радници они људи у најамном односу који се баве *прерадом сировина*. Ова се јавља у неколико видова, и то су истовремено узастопне етапе кроз које је пролазила: 1) *занат*, где један човек израђује цео предмет, без употребе или са малом употребом машинерије; 2) *мануфактура*, где је извршена детаљна подела рада, те појединац никад не израђује цео предмет, а где се машине такође слабо употребљавају, и 3) *индустрија*, где је подела рада одмакла још даље, а машинска и моторна снага је у врло великој мери заменила људски рад. Ако оставимо на страну мануфактурне раднике, – који су се јавили у већем броју само у једном кратком периоду (17 и почетак 18 века), – у прерађивачким облицима производње разликујемо све јасније *занатске* и *индустриске раднике*.

Појам *занатског радника* је данас сасвим јасан прилично ограничен, ма да се дуго није могло тачно одредити где престаје занат и где почиње индустрија. Занатски радници раде у малим предузећима, у групи од неколико, највише 10–20 особа, без моторне снаге, или са непознатом машинеријом, обично по поруџбини и за мању пијацу, или пак засебно, код своје куће или код муштерије. Они израђују целе предмете, директно од сировина и од полупрерађевина, или састављају делове и врше оправке на предметима које производи индустрија. Њих има још увек у градовима, чак и у највећим, али се срећу и на селу: ту више као самосталне занатлије него као најамни радници. Многи пропали мајстори више воле да се запосле код неког јачег колеге, чекајући боља времена, него да иду у фабрику.

Индустријских радника неколико врста: 1) прави *фабрички радници* су запослени у индустријским предузећима, раде заједно у великом броју, у нарочитим зградама, са усавршеним и специјализованим алатима и моћним машинама; 2) радници *кућне индустрије* раде своје куће и обично са својим алатима, али не за одређене појединце, и по поруџбини, као занатлије, већ за велику пијацу (лагер), и то за рачун капиталиста, који им даје све сировине; 3) најамни радници у *руницама* и ливницама, салинама и каменоломима, и 4) најамни радници запослени у другим већим предузећима, нарочито на *грађевинама* на бродоградилштима итд.

б) *По стручној спреми* којом располажу, радници се деле на квалификоване и неквалификоване, или стручне и нестручне. *Квалификовани радници* су нека средина између предузимача, који у предузеће поред капитала уноси извесну спрему, или бар способност да организује и да командује, и оног фабричког пролетаријата који продаје голу физичку снагу. Они долазе место занатлија, мајстора и вештака, који су, пре индустријског периода, носили читаву прерађивачку радност: ливци, модлери, ковачи, столари, цртачи, декоратери итд. У почетку су се рекрутовали међу самосталним занатлијама, а у новије време њих нарочито спремају у занатским и другим стручним школама, или у припремном одељењу саме фабрике. Ту спадају и сви они који не раде телесне послове, већ су инжењери, надзорници, пословође, књиговође, тј. сви они чији рад претпоставља извесну претходну спрему. Квалификовани радници и намештеници су нека врста радничке аристократије: имају веће награде, са њима се поступа пажљивије, лакше се удружују и осигуравају.

Неквалификовани радник је најзначајнија појава модерне индустријске производње. Дobar организатор од радника не тражи никакву стручност: он може да запосли и људе са најмањим телесним и духовним способностима. „Нема

наупотребљивих људи, каже Форд. Да се направи један аутомобил, потребно је 7000 операција: нема човека који не би могао успешно да врши једну од тих операција“. Фордов претеча у организацији производње, велики инжињер Ф. В. Тејлор, тражи од радника више физичке него духовне снаге. За неке послове је чак потребно, вели он, да човек има „дух тако тром и туп, да интелектуално више личи на вола него на ма коју другу врсту створења“. Ови радници, – тек изишли из села, шуме или планине, – не знајући никакав занат, лутају из гране у грану, из вароши у варош. То је право индустриско робље; то су људи потпуно зависни од тренутне ситуације. Социјална политика, позвана да штити оне који се сами не могу бранити, има више посла са оваквим радницима него са стручнима и квалификованим, који су кадри да се организују и заштите. Синдикати врло касно успевају да привуку и неквалификоване раднике, али прави раднички покрет се не може замислити без њих: они су данас велика већина радничке класе у целом свету. У интересу је самих квалификованих, да се ове покретне масе сељака и полу-сељака организују, како не би својом конкуренцијом обарали и њихове зараде и погоршавали заједничке услове рада.

в) *По узрасту*, радници се, сасвим природно, деле на децу и младеж и на одрасле. У *децу* спадају особе до 14 година, и њихов рад је различито цељен и регулисан, према општим приликама. Послодавци се труде да запосле што више деце, и то што млађе; одрасли радници се буне против тога, јер им јевтина дечја снага опасно конкуруше. Не мире се радници ни са употребом *младићске* радне снаге, која је такође јевтинија. Ту се рачунају младићи и девојке од 14 до 16 или до 18 година, како у којој земљи. Њих је тешко организовати и држати у синдикалној дисциплини: они су често штрајколомци, раде преко времена, у подне, у вече и празником. *Одрасли* су прави радници: људи и жене преко 18 година, који чине главне трупе индустријске војске. Врло рано у пуној снази, они најчешће сасвим брзо почињу да губе од своје вредности, и већ у четрдесетим годинама постају поново опасност за млађе другове. Одиста *стари радници*, као деца и младићи, нуде своју радну снагу јевтиније, тешко се организују, и ломе штрајкове: нису способни ни за физички ни за морални отпор према послодавачкој експлоатацији.

г) *По полу*, радници се деле на мушке и женске, и о томе двојству није престало да се расправља до дан данас. *Жена* је дефинитивно ушла у привредни рад, али је још увек спорно да ли је ваља узимати за све послове, или само за неке који више одговарају њеној природи. Нису се мало изненадили многи радници када су, вративши се из рата, затекли у фабрикама жене на пословима који су дотле важили као тешки и напорни и који су увек били монопол мушкараца. Опозиција радника против женског рада ни из далека се није стишала, нарочито зато што се и жене теже организују и раде јевтиније.

д) *По пореклу*, најзад, радници се деле на домаће и стране, или *печелбаре*, *емигранте*, *колонијалце* итд. Као што радници у Европи траже да се ограничи број ученика у занатима и фабрикама, тако се амеркански радници домородци противе досељавању словенских, јапанских и кинеских радника: ови имају мале потребе и пристају да раде јевтино, обарају наднице на радном тржишту, спуштају општи ниво радничког живота. У Западној Европи и још више у Сједињеним Државама, домаћи радници се појављују према њима као права аристократија: они ретко раде физичке послове, слабо силазе у руднике, не газе у воду и блато, избегавају

леденице и прегрејане просторе. У заосталим земљама се дешава обрнуто: странци су мајстори и надзорници, а домаћа радна снага служи за све обичне и тешке телесне послове.

Радничка класа, – на први поглед јединствена и једноставна, – ни из далека није дошла до оне унутрашње кохезије коју желе социјалистички теоретичари. И ако се сви боре против заједничког класног непријатеља, капиталистичке буржоазије, међу разним деловима радничке класе постоје велике поделе, неједнакости и супротности, услед којих често долази у питање и сам успех њихове борбе. Главна слабост раднога народа, говорио је Анатола Франс, јесте што је многобројан, па га је тешко окупити и сложити: капиталиста је мало, и за час се сложе како ће бранити тврђаву у којој се налазе, и на коју узалуд јуришају голоруке и безбројне масе. Те масе, видели смо, нису ни једнаке ни сложне. У доба кризе, међу радницима завлада право утркивање, ко ће се понудити јевтиније и пристати на горе услове рада.

2. *Проширење радничке класе на ниже.* У почетку индустријске ере, и капиталисти су се утркивали ко ће продати јевтиније. Али убрзо је наступила реакција. Место да се боре до истребљења, они су почели да се споразумевају: картели, трустови, синдикати, концерни и други облици капиталистичке сарадње јесу плодови те реакције. Зар се неће нешто слично десити међу радницима? Хоће ли они вечито убијати цену једни другима и надметати се у напрезању и у беди? Маркс - Енгелсов *Манифест* од 1847 завршавао се речима: „Пролетери свију земаља, уједините се!“ Је ли то био само позив да се пређе преко националних разлика и створи раднички међународни савез (Интернационала), или је то значило нешто више: да и међу разним врстама радника исте земље, – које толике поделе често доводе у сукоб и међусобну борбу, – треба да се оствари споразум, и да се образује једна и јединствена радничка класа у целом свету?

Еволуција је, рекосмо, ишла у три правца: радничка класа се проширила на доње, па затим на горње категорије најамника, па најзад постави цео свој друштвени програм и идеал.

Врховни догађај 19 века је можда то што су се у томе периоду прости, *неквалификовани радници* попели на један виши степен. Мало по мало они улазе у ред правих радника, организујући се и борећи се заједно са квалификованима, који најзад увиђају да су им интереси истоветни. То није ишло ни лако ни брзо. Дуго времена је требало док су се занатски и индустријски радници, који располажу извесном стручном спремом, помирили са мишљу да су у суштини исто што и она безбројна и безимена маса печалбара, сељака и полусељака, који се вуку по пијацама као стародревни робови. У Енглеској и у Америци, још и данас се прави разлика између квалификованих (skilled) и неквалификованих (unskilled), поготову кад су ови странци или људи жуте или црне коже. У Француској се јасно издвајају ouvriers од manoeuvres, који се употребљавају само за грубе телесне послове: на грађевинама, у рудницима, у пристаништима, за земљане радове, и т. д. Први закони у корист радника важили су само за квалификоване; они су водили прве штрајкове и борбе са послодавцима; они су образовали прве синдикате и кооперативе. На неквалификоване су гледали као на нижу врсту људи, отприлике

као што се данас гледа на стоку. Фабрике су често биле расуте, далеко од градова, уз какво налазиште руде, какав каменолом, шуму или воду. Ту су обично радили сељаци из околине, без спреме, у сталној вези са селом, гладни хлеба и жедни ма и најмање зараде. Прелазећи често са посла на посао, они нису могли уживати законску заштиту, нити су се могли удружити у какав стручни савез. Неписмени и прости, они се нису умели одупирати захтевима послодаваца, и нехотице су конкурисали способнијим радницима. То је натерало ове да се више забаве том врстом најамника, да их како тако групишу по савезима, и уведу у радничку класну борбу. То је процес који и до данас ни из далека није завршен.

Слично је са *пољопривредним радницима*. Варошки раднички покрет дуго о њима није водио никаква рачуна, сматрајући их као свет друге врсте. Све док није била спроведена аграрна реформа, пољопривредног радништва није било: сељаци су били кметови или слободни поседници. Кад је пак извршена сеграгација, те је земља подељена између сељака и властеле, сви они који су остали без земље или су је током времена изгубили, морали су ићи у најамни рад, на велики посед или у индустрију, или су узимали земљу у обраду на део (наполица, трећина, и т. д.). У колико је аграрна реформа извршена мање радикално, у толико је већи број сељака морао да иде у најам. Са напредовањем машинизма у пољопривреди, нарочито у житарским пределима, све већи број сељака је морао да ради код другог. Они се у многама разликују од варошких радника. Њихов рад је претежно сезонски: то им олакшава положај, ако су на стану и на храни код послодавца, али га отежава ако нису. Послови су разноврсни, и обављају се већином по лепом времену, на ваздуху и на светлости: нема, дакле многих незгода фабричког рада, ни за жене и децу, ни за људе. Али, с друге стране, они живе изван градова, изван културе, без додира су са људима, и упућени су на мали број послодаваца. Однос између послодаваца и радника много је патриархалнији, услед остатака феудалног уређења у обичајима и наравима. Отуда је разумљиво што су пољопривредни радници врло дуго остали без икакве везе са радницима из вароши. Тек пред крај 19 века, социјалистичка и синдикална пропаганда је на село, и јавио се први покрет међу „радницима земље“. Код нас, кретање међу пољопривред. радницима дошло је тек почетком 20 века и то у пречанским крајевима (Хрватска, Славонија и Војводина), под утицајем сличног покрета у Мађарској. Највише успеха је тај покрет имао у Италији, Немачкој и Јужној Француској. Законска заштита ових људи неупоредиво је заостала, ма да су у многим земљама предузете извесне мере у њихову корист. Тако је питање о примене 8-часовног радног времена на њих још увек спорно, премда Међунар. Биро Рада хоће и на њих да прошири Вашингтонску конвенцију о томе.

У истом раздобљу, на степен радника који се законски штите, организују и боре, попеле су се још неке ниже категорије најамног особља: *келнери, послуга, покућари, служитељи, служавке*. Дуго времена, ти послови су сматрани као понижавајући. Њих су у старо доба радили робови, у Средњем Веку домаћи кметови или служинчад, а сада се њима баве обично рђави и неспособни млади људи и пропали занатлије или радници. За разлику од првих најамних радника, нарочито индустријских, они раде изоловано, појединачно, а не у већим групама, и не по једном плану, и према подели рада: отуда већа самовоља послодавчева. Како станују у његовој кући, они су од послодаваца зависнији у свему, и зато су мање способни да се удружују и боре. Из свих ових разлога, за њих су се морале

прописати нарочите одредбе. Негде о њима постоје читави закони. Где тога нема, они су плен полициског надзора, који често удвостручава њихову експлоатацију. У Северној Америци, ове послове раде скоро искључиво црнци, или су чак људи из њих потпуно избачени: лифтови, аутоматски ресторани, механичке перионице и т.д. учинили су непотребном ову врсту радника. У другим земљама, много ће још требати да се послуга изједначи сасвим са осталим врстама радника.

3. *Проширење на више.* Обухватајући неквалификоване и пољопривредне раднике, мушку и женску послугу по приватим кућама, у јавним локалима и установама, радничка класа се проширивала *на ниже*. У истом периоду, она се проширивала и *на више*. У њен опсег су ушле категорије које се дуго времена нису мириле са мишљу да су и да ће остати најамници: радници у чистијим занатима, трговачки помоћници, индустријски и банкарски намештеници, чиновници запослени код великих приватних и државних предузећа, па и прави чиновници, самоуправни и државни. Сав тај полуинтелектуални и интелектуални свет држао се дуго времена – кроз цео 19 век – на страни буржоазије и капиталиста, против радника. Једни (занатски и трговачки помоћници, агенти и надзорници), очекивали су да ускоро и сами пређу у табор послодаваца или бар независних занатлија и трговаца; други су радили чистије и духовније, „господске“ послове, по уредима, и имали су илузију господства; трећи су, најзад, заповедали радницима као инжињери, пословође, шефови радионица, директори фабрика, рудника, саобраћајних и трговачких секција, те им је било зазор да себе убрајају у радничку класу. У великој мери, то је још и данас случај. Нарочито је тако било до рата. Од 1914, цена физичког рада је необично порасла, услед оскудице у радницима: „предрасуда белих руку“ показала се шупљом и бесмисленом. Услед нагомиланости школованих и полу-школованих људи, почело се говорити о „интелектуалном пролетаријату“ и о његовој позлаћеној и свиленој беди. Све је то допринело да су се, још више него пре рата, ове категорије почеле сматрати деловима радничке класе, који имају истоветне интересе са телесним радницима, не само са квалификованим већ и са неквалификованим.

Ако је било потребно толико времена и напора да се социјално *подигну* они који су се налазили испод нивоа радничке класе, исто је било тешко да се на тај ниво *спусте* они који су били изнад њега. Има неколико узрока који чине да се извесни људи не сматрају радницима, и ако продају своју радну снагу и од тога живе: 1) *чист рад* се више цени него каљав и прљав; 2) искључив или претежан *рад духом* има преимућство над телесним радом којим се баве радници; 3) рад у *канцеларији*, за столом или иза шелтера, сматра се као отменији од онога у радионици, међу машинама, у лупи и прабини; 4) ко *надгледа* друге, или *заповеда* другима, осећа се вишим од оних који су му подређени. Сви ови елементи чине да виша категорија добија разне посебне *титуле*, и њеним члановима се даје назив „господе“, док се они нижи зову просто мајсторима, радницима, слугама. Тако се, у социјалном погледу, данашње друштво најпростије дели на три велике категорије: „господа“, „радници“ и „сељаци“. Већ на први поглед, по оделу, по спољашњем изгледу и по држању, лако је сваког човека оценити у коју од те три категорије спада.

Најпре су пристали да уђу у радничку класу и да се сматрају пролетерима људи запослени у *финијим, чистијим и духовнијим занатима*: кројачи, часовничари, штампари, и т. д. Они су се први почели организовати и борити за своја права, али је у њиховим удружењима још дуго преовлађивао цеховски (еснафски) дух искључивости према другим позивима, суревњивост и међусобно неповерење. На простије, нечистије и грубље занате гледали су са висине, и ишли су за свој рачун. Тако се савез штампарских радника још и данас у нашим земљама у главном држи по страни од других синдиката. Још теже је ишло са *трговачким помоћницима*, који себе држе за елиту, скоро па господу: у томе их подржава вера да могу са мало капитала и са робом узетом на кредит отворити своју властиту радњу, о чему индустријски па ни многи занатски радници не могу сањати. Услови од којима они раде често су тежи од оних у радионицама: остају у радњи дуже, па и празником и недељом, стално су на ногама, обично у рђаво загрејаним локалима и на промаји. Па ипак је дуго требало док су пристали да сарађују са обичним телесним радницима.

Индустријски, пољопривредни, трговачки и банкарски *намештеници* чине средину између помоћника и правих чиновника. Они се већ сасвим броје у господу, и тешко им је да се приближе радницима. Њихов рад је одиста скоро искључиво духовне природе, обавља се индивидуално, у чистим и удобним уредима, а раздаљина између њих и послодаваца је мања него код телесних радника. Све већи развој администрације у свима привредним гранама учинио је да намештеници могу лако прелазити из струке у струку. Најзад, услед веће њихове образованости, они се лакше одупиру самовољи послодаваца. Све ово је допринело да они не осећају заједницу интереса са телесним радницима, и да у случају штрајкова редовно стају на страну послодаваца. Њихов број је међутим тако нарастао, да су почели конкурисати једни другима, и осетили су најзад потребу да се организују и да воде борбу у савезу са радницима.

Сличан је положај самоуправних и државних *чиновника*, који за послодавца имају не појединог капиталиста или неку компанију и акционарско друштво, већ једну јавну власт. Они су претставници и органи власти, и према свима осталим грађанима имају један виши положај. Док је тај положај био и субјективно и објективно задовољавајући, њихов однос према телесним радницима био је сасвим јасан и прост: они су господа, власт, о њима се стара држава као и они о њој. Али кад се њихово стање почело погоршавати, – услед великога броја који се имао сместити, и услед јачања привредне буржоазије, – или бар када се оно није поправљало онако како су расле њихове потребе, поставило се питање: могу ли се они борити за поправку свога положаја и у којим облицима је та борба допуштена. Сарадњу са радницима отежавали су, поред њиховог сталешког осећања, још и јавно-правни прописи који су им забрањивали да се удружују или бар да преговарају са државом као једнак с једнаким. Најзад је и та препона савладана, и данас је у многим културним земљама допуштено чиновницима да се удружују у синдикате и савезе, па чак и да заједнички обустављају рад. Нарочито велике дискусије су вођене око тога да ли се право штрајка може дозволити железничарима, поштарима, полицајцима и другим службеницима од којих зависи саобраћај и јавни поредак.

На врху радничке хиерархије – јер, ето, постоји и таква хиерархија! – налазе се разни *техничари* и *стручњаци*. Они потсећају на капиталисте и предузимаче, – у толико што раде само својим мозгом, организују рад других и руководе читавим предузећем. Али они се приближавају и радницима, јер обично немају свога капитала, и раде за плату, као прави најамници. У правном као у економском погледу, њихов положај је међутим повољнији од радничког: раде под уговором који се отказује на дужи рок; имају веће приходе; заинтересовани су за успех предузећа не само разним тантијемама и давидендама, већ и својим именом, гласом који уживају. Њих је теже увући у какав покрет против капиталиста, и они су њихови главни помагачи у борби са радницима. У последње време се ипак све више јављају удружења техничких сручњака, проналазача, и т. д. Није редак случај да они сарађују са радничким организацијама, док Међународни Институт за интелектуалну сарадњу иде раме уз раме са Међународном Организацијом Рада.

Проширена на највише слојеве најамног радног света, употпуњена одбором полудуховних и духовних произвођача, администратора и организатора, – радничка класа данас обухвата све степене друштвеног амфитеатра. Од појединаца и од малих група, свест о свом положају и напор за бољитком прешли су на читаву класу. Она је састављена од разноврсних елемената, али све више осећа своје економско, социјално и морално јединство.

4. *Идејно проширење*. Кад је обухватило толике масе радног света, – свих вера, народности и језика, свих струка и категорија, – радничко питање је морало еволуирати у још једном смислу. У почетку 19 века, оно се поставило као питање хлеба и голе физичке одбране. Раднички захтеви су у главном били ови: већа надница, краће радно време, здравија радионица. Док капиталисти теже да свој профит увећају смањујући трошкове, радници желе да у продајној цени робе коју производе добију што већи удео. У почетку их се чак није тицало хоће ли капацитет смањити свој профит, или ће за толико повећати цену робе. Тек доцније су приметили да се њихов стварни положај не поправља знатно, чак и кад наднице непрестано расту. Шта је било? Капиталист је издатке на веће радничке плате пребацио на потрошаче, па добрим делом и на раднике, у сваком случају на све оне који раднике снабдевају разним потребама. Ови су пак одмах покушљивали намирнице: номинална најамница је расла, док је реална стајала у месту или је чак назадовала. Већ та појава морала је упозорити раднике да просто повећавање плата не води циљу. Ако не појединим радницима, оно њиховим вођама синило је у очима, да се радничко питање мора схватити много шире. Реч је о *судбини читаве једне класе* која хоће да на целој ширини друштвеног живота поправи свој положај, и то не само формално него и стварно. Борба дакле није смела бити појединачна и ограничена на мање или веће групе радника: она се морала претворити у општу. Капиталисти притискују и исисавају раднике и као произвођаче и као потрошаче; ови су морали да се *бране* и у једном и у другом својству. Томе служе раднички синдикати и њихове задруге.

Убрзо се показало да овај одбранбен став радника није довољан. Као што често бива у рату, најбољи начин одбране може бити у томе да се пређе у *напад*. То нарочито важи за динамичне масе, жустре и нестрпљиве. А пролетерске масе су од увек биле такве, чак у најстаријим временима. Колико то још више важи за модерне

радничке масе! Њихов положај је тако тежак да бољитак не могу да чекају хладнокрвно; живот им је пун нервозе а рад сав у дрхтавици, те их није тешко покренути; немају Бог зна шта да изгубе, и то их чини још одлучнијим. Отуда је међу њима имала необичног успеха агитација која је предлагала да се иде напред, и да се тражи све. Радничко питање, најпре ограничено на елементарну заштиту индустријских радника, претворило се у опште *социјално питање*. Своју беду они су успели да прикажу као општу. Пролетери су већина, рекоше њихови агитатори; а ко још није пролетер, биће сутра; ко више није, може постати сваког часа. У капиталистичком друштвеном уређењу, нико није сигуран за сутрашњицу: *hodie mihi, cras tibi* (данас погађа мене, сутра ће тебе). Али радници, највише погођени том несигурношћу, најјаче подижу глас: више не моле, већ прете; из дефанзиве, они прелазе у офанзиву.

И не ради се више само о физичком и материјалном положају радника. Са временом, њихово питање је добило духовнији вид. Зар нису лишени брига овога света баш они који их највише стварају? Зар читава цивилизација и култура не почивају на плећима оних који раде, док њихове плодове они најмање уживају? – То је *економски нерационално*, јер би људи можда са више воље и љубави радили кад би добили пуну награду за свој труд. То је, још, *социјално неправично*, и та неправда међу људима који су по природи једнаки ствара злу крв и порађа један сталан немир у друштву. Али то је и *неморално*. Зар апостол Павле није рекао: „Ко не ради не треба да једе“!? Колика је тек саблазан кад највише уживају они који су најмање заслужили! Критика се тако проширује. Радници не бране више своју кажу: они говоре у име економије, у име друштва, у име морала. Не траже више да добију веће наднице и краће радно време; не парниче се са послодавцем тврдицом: они желе да се читаво *друштво преуреди* на разумнијој, правичнијој и моралнијој основи. Мало им је да исправљају: они хоће да мењају. Не боре се само за садашњост: они мисле и на будућност.

Јесу ли то сањалице, утописти и пророци? Је ли раднички покрет у ствари једна филозофија и једна вера, а социјализам само сан? Не, пошто се радници слабо брину за онај свет, и траже бољи живот већ на земљи. Али можда се њихова реформа простире на једну далеку будућност? Тако је изгледало у почетку. Доцније, борба је постала сасвим акутна. Чак је добила посве одређене, *политичке облике*. „Најпре смо молили и преклињали, кажу радници; затим смо се цењкали и преговарали са послодавцима, са властима. И једно и друго се показало као недовољно: сувише мало су нам дали, или су нам једном руком пружили а другом одузимали. Видимо шта треба: да сами себи одсечемо комад“. То је значило да ће радници тражити *политичку власт*, целу или бар један део њен.

Тако је раднички покрет, поред економског, социјалног и филозофско-моралног, добио свој политички вид. Створиле су се у свима земљама *радничке странке*. Једне се зову социјалистичке, друге комунистичке, треће хришћанско-социјалне и демократске. У колико зависе од радника као бирача, све се труде да задовоље њихове социјално-политичке жеље. У томе, једне иду само донекле, док друге усвајају целокупан програм социјалне политике; треће – социјалистичка и комунистичка – иду још даље од овога програма, и чак га сматрају само као полазну тачку за коренит друштвени преображај у смислу социјализма. – *Социјализам* је једна потпуна доктрина која се заснива на исто тако потпуној

критици постојећег поретка. У томе, као и у многим другим стварима, социјалисти су само наследници буржоаских идеолога 18 века. Ови су први дали једну општу критику друштвеног уређења са гледишта економије, политике, филозофије, религије и морала. Тако почиње ера коју Огист Конт зове *позитивном*. Место догматизма, они су ставили рационализам и критицизам. Социјалисти су усвојили њихове методе испитивања, и још су их усавршавали. Тако је, нарочито од Маркса даље, израђен читав један поглед на свет (мироглед, *Weltanschauung*), какав можда у прошлости налазимо једино код Аристотела, и то ограничен на античко друштво. Социјалисти иду даље од позитивиста 18 века. Њихов идеал није изведен на основу чистог разума, већ као нужна последица историског развоја; они не конструишу једно идеално друштво према неком сну, већ у њему виде завршетак једног процеса који се већ обавља. Они дакле не гледају рационално, већ историски; нису утописти, већ реалисти.

5. *Ка решењу радничког питања.* Социјализам више није једна племенита жеља или тежња одабраних духова: то је крај пута по коме већ иде данашње друштво. Главна снага социјализма је с једне стране у томе што се одиста голим оком види како се *установе мењају у смислу све веће друштвености*, а с друге стране у томе што га носи *цела једна класа, радничка класа*, која је његово остварење узела као свој крајњи идеал.

Производња је постала у толикој мери заједничка да се одиста више не зна шта је чији удео и колика је чија заслуга. Међу људима, народима и државама економска зависност је тако велика, да се *интернационална решења* све више намећу у свима питањима. *Својина* губи један по један од својих атрибута, и није тешко предвидети време кад ће се ограничити само на врло мали број предмета. У *потрошњи* људи су толико повезани, да ускоро неће моћи да постоје приватни монополи. Водовод, осветљење, саобраћај, пошта, радио, новине, – зар све то нису облици колективне потрошње, као што су плодови колективне производње и групне својине? Зар небројени међународни конгреси и светске установе не показују у коме смислу ће се у будућности развијати односи међу људима? Зар, најзад, *култ рада* – главно обележје социјализма – није на путу да постане религија модернога човечанства?

Али све то не би значило много, кад социјализам не би имао и други елемент своје снаге. Већ раније је било много друштвених идеала и програма, али они су се рађали у глави једнога филозофа или песника, и за њих су се загревали растурени појединци или мале групе фанатика. Социјализам је нешто друго. То је *оваплоћење жеља и тежњи читаве једне класе, радничке класе*; она је његов носилац, одушевљава се њиме као својим идеалом и бори се за његово остварење. У историји човечанства, до сада то није био случај ни са једним другим идеалом, чак ни са хришћанством: оно је врло брзо изашло из руку сиромашних рибара и пастира, и постало је општом вером свих сталежа и класа; с друге стране, оно још није успело да захвати све народе и све расе. Прва идеологија, која је тумачила расположење и бранила интересе једне класе био је либерализам: њега је на својим плећима изнела буржоазија. Он је данас врло снажан, поред све своје дегенерације, и он захвата све земље и све континенте. Други такав идеал, управо наследник буржоаског либерализма, јесте социјализам. Он тумачи потребе радничке класе, и

ова га носи као свој идеал, који је за њу у исто време поглед на свет, филозофија, морал и вера. Његово преимућство над либерализмом је у томе што је шири и обухвата веће масе света. Али према либерализму има једну слабост: рачуна са бољим, алтруистичким делом човекове природе, која долази до изражаја врло споро.

У кратко, за социјализам се може рећи да је наследник не сано буржоаског рационализма 18 века, већ и многих религија, дисциплина и доктрина које су ишле на то да са човека сперу саможивост и себичност. И обрнуто, за Конфучија, Буду, Христа и Мухамеда може се рећи, као и за прве буржоаске идеологе, Русоа, Кондореса и Робеспјера, да су били први социјалисти. Али социјализам над свима идејама које су му претходиле има, рекли смо, два преимућства: што у његовом смислу корача технички и друштвени прогрес, и што њега држи као свој идеал једна одређена и све многобројнија друштвена класа.

Решење које социјализам предлаже за друштвено питање није просто и једноставно. Нема ни 150 година од кад је социјализам први пут дефинисан као доктрина: Грах Бабеф и „завера једнаких“ (1795–96) значе почетак социјализма. Па ипак се, за толико кратко време, израдила не само теорија социјализма већ и економска и политичка пракса социјалистичког покрета. Из Француске, идеја је прешла у друге земље, и убрзо је завладала целим светом, као ни једна вера ни доктрина пре тога. Свима овим покретима заједнички је њихов социјалистички идеал: друштво у коме неће бити експлоатације. Заједничке су им, исто тако, извесне идеолошке ознаке, које су, по В. Сомбарту, ове: сви социјалисти теже општем благостању, исповедају култ рада и апсолутни демократизам, верују у свемоћ друштвеног уређења, и критикују обожавање новца и приватну својину. Очигледно је да би са остварењем свих ових тежња било решено у потпуности радничко, па и читаво социјално питање. Али ако се сви социјалисти слажу у својим критикама и у општим тежњама, они се разликују у начину на који мисле да се могу остварити њихови ближи и даљи идеали.

Утописти верују да је довољно описати и изнети људима чаробну слику будућег друштва да би се они одушевили за социјалистички идеал. – *Анархисти*, који такође много рачунају на писмену и усмену пропаганду, држе да треба од речи прећи на дело: присталице придобијати, али исто тако противнике уклањати употребом насиља, атентатима и убиствима. Њих је нарочито много било у Русији (нихилисти), Француској, Италији и Шпанији. Њихове теорије никад нису могле захватити шире масе: остале су ограничене на ретке појединце. – Маркс и Енгелс се сматрају као оснивачи *научног социјализма*. Они остварење будућег друштва очекују од самог развоја економског и социјалних односа, али не занемарују ни економску ни политичку организацију радничке класе: ова има да убрза историски развој и да оспособи пролетере за узимање и вршење власти. – *Револуционарни синдикализам*, који је најбоље формулисао Жорж Сорел, не полаже толику наду у историску еволуцију, и одбацује политички облик борбе. Основну ћелију друштвеног тела он види у синдикату, а генерални штрајк сматра као најбоље средство за припремање и извођење револуције. – *Бољшевизам* је, најзад, извесна мешавина анархизма и социјализма. Од Маркса, он узима идеју о диктатури пролетаријата после револуције, а од анархизма позајмљује насилна средства борбе: велику улогу даје енергичној мањини и не тражи економски развијену

средину да би напредовао. Али, за разлику од анархиста, бољшевици нису за укидање државе: напротив, они до крајњих граница проширују њену улогу. За разлику од социјалдемократа, они су против слободе, бар „у првој фази комунизма“: они су за „буржоаску државу без буржоазије“. Бољшевизам, према томе, држи више до политичке власти него до економског развоја.

6. *Социјализам у разним земљама.* Ове различите социјалистичке доктрине нису наишле на подједнак пријем код радника у разним државама и срединама. Први покрет међу радницима био је уперен против самих машина које су им отимале хлеб, против капиталиста и њихових фабрика: то су били више бунтови и преступне радње него организована борба. У револуцијама од 1789 и 1830 у Француској, 1832 у Енглеској, 1848 и читавој западној Европи сем Енглеске, радници су учествовали заједно са буржоазијом, у борби за политичка права и слободе. У Енглеској, ту борбу су водили радници сами, у облику познатог чартистичког покрета (1837–1848), са чисто политичким захтевима: опште и тајно право гласа, једнаки изборни окрузи, пасивно изборно право без обзира на имовину, кратка парламентарна заседања. Прве синдикалне и задружне организације јављају се, а убрзо и прве радничке странке. Са временом се показало да код неких народа имају више успеха анархистички, код других социјалдемократски, а код трећих синдикалистички методи за решење радничког питања. Тако разликујемо неколико типова радничког покрета: англо-саксонски, француски, немачки и, у новије време, источно-европски.

У *Енглеској и Сједињеним Државама*, највише се развио синдикални раднички покрет, али не револуционаран, као у Француској и Италији, већ миран и конструктиван. Моћни Trade unions окупили су већину квалификованих радника, и сталном, истрајном борбом освојили су једну по једну реформу у корист радника. Уз синдикате, дошле су потрошачке задруге, које су повећавале реалну најамницу. Тек много каније (1893) основана је „независна радничка странка“, са незнатним бројем чланова: 1907 године, у синдикатима је било 1,700.000 чланова, док су све социјалистичке групе бројале свега 48.000 присталица. Тек после рата, радничка странка је дошла до веће снаге, и најзад до релативне већине у Парламенту. У Сједињеним Државама још и данас радничка странка скоро не постоји, док су синдикати врло јаки. Но поред све њене многобројности и организованости, нападна снага радничке класе није тако велика: она није револуционарна, већ покушава да у оквиру данашњег друштва нађе решење за своје питање.

Француски тип је сасвим друкчији. Раднички покрет није синдикалан, као у Енглеској и Сев. Америци, већ је синдикалистички, т. ј. не гледа у синдикату само средство за поправку данашњег положаја, већ формулу будућег друштва. Револуционарна традиција, велика и моћна у Француској чини да покрет има живљи и нервознији карактер него у Енглеској и Немачкој, да се лакше цепа у фракације и радије излази на улицу. Велика централизација земље даје државној управи претежан значај, и зато се све реформе спроводе путем закона. Слични су били пре рата радничких покрета у Италији и у Шпанији. Неки писци су то доводили у везу са расним особинама латинских народа. Ми мислимо да то пре долази од привредне структуре дотичних земаља. Оне су још увек знатно аграрне и

ситно-буржоаске, са јачим финансиским него индустриским капитализмом. Белгијански покрет се, на пр., више приближује енглеском него француском типу, услед претежно индустриског карактера Белгије, ма да су Белгијанци такође добрим делом Латини.

Немачки тип је обојен јако политички и парламентарно. Средиште социјал-демократске радње јесте *Парламент*: не *синдикат* као у Енглеској и Америци, нити *улица* као у Француској, Италији и Шпанији. Тај правац су покрету дали Ласал, Вилх, Липкнехт и Бибел, и он га се још увек држи. Чак ни пораз у рату, ни врло јака бољшевичка пропаганда, нису морали да га скрену на пут насиља. И сама револуција у Немачкој била је легална, парламентарна. Слично је у Аустрији и Чехословачкој, у Холандији и скандинавским државама. Како су то већином германске земље, било је и овде покушаја да се овакав карактер радничког покрета објасни расним одликама. Истина је да се у земљама са социјализмом немачког типа развио упоредо синдикални и политички раднички покрет, и један и други озбиљни и солидни, са богатим касама и одличним законодавством. Синдикални покрет је ту слабији него у англо-саксонским земљама, али је зато политички јачи него тамо. Масе су пак мање живе, мање покретне и мање борбене него у земљама са социјализмом француског типа.

У *источно-европским* земљама, раднички покрет се јавио најкасније, услед њихове привредне заосталости. Пре рата је стојао под непосредним утицајем немачке идеологије, нешто због државно-правне везе са Аустро-Угарском, а и зато што су интелектуалци и јачи радници излазили из немачке школе. Али тај правац није одговарао стварним приликама, и зато није имао правог успеха. Руска револуција је за ове земље, већином словенске и претежно аграрне, донела нову оријентацију. Одмах после рата, у њима се разбуктао жив и борбен раднички покрет, са надом у скору револуцију. Расхладио их је пораз револуције у Мађарској и реакција која је убрзо настала скоро свуда. Било је јасно да до опште револуције још неће доћи и да капиталистичка класа није бацила своју последњу карту. На против, у овим земљама се тек формира трговачка и индустриска буржоазија: ова ће неуморно бранити своје позиције, заједно са војском и покрајином које се рекрутују из њених редова. Како овде нема ни великог поседа, ни милионских градова, ни јаких индустријских центара, нема ни основних узрока ни битних услова за правну револуцију. У нормалним приликама, може се развити скроман раднички и јачи земљораднички покрет у свима овлицима, али са претежно реформистичким карактером; у ненормалним, може доћи до пучева и до хаоса, али не до велике препородилачке и нагле промене.

Дуго се веровало да се радничко питање може брзо *реши*ти, реформом одозго или револуцијом одоздо. После многих неуспеха и разочарења, дошло се до уверења, – више у индустриским земљама где је радничко питање старо и где су већ огледани разни методи да се оно реши; мање у економски заосталим државама, које још заноси фатаморгана брзих промена, – да се оно не може решити, већ да се мора *решавати*. Да би радничка класа ушла у цивилизацију и да би добила свој удео не само у плодовима производње него и у њеној управи, њој је потребна извесна пред-спрема, које она у већини земаља још нема. Мере и установе социјалне политике су можда најбоља средства за оспособљавање радничке класе. А први предуслов за то јесте физичка, материјална и морална *заштита радника* од

свих злоупотреба капиталистичког система и слободно удруживање радника у синдикате, задруге и странке.

Литература: Friedrich Engels, *Die Lage der arbeitenden Klasse in England* (1845), 4. изд., Штутгарт, 1913. – Louis Blanc, *L'organisation du travail*, Париз, 1848. – Yves-Guyot и Sigismond Lacroix, *Historie des prolétaires*. Париз, 1870(?) – Karl Marx, *Das Kapital*. I књ.; 6. издање., Хамбург, 1922 – Август Бебел, *Жена и социјализам*. Београд, 1910. – Н. Herkner, *Die Arbeiterfrage*. I и II св., 7 издање., Берлин и Лајпциг, 1921. – Werner Sombart, *Der moderne Kapitalismus*. 4 свеске, на разним местима, наротику књига II; 6 издање, Минхен и Лајпциг, 1924. – Од истога: *Sozialismus und soziale Bewegung*. 6. издање, Јена, 1908 и *Пролетаријат*, Загреб, 1920. – R. van der Borgh, *Sozialpolitik*, стр. 12 и даље; 483 и даље. – J. Conrad, *Wirtschaftspolitik*, гл. III. – L. v. Wiese, *Sozialpolitik*, III. – „Arbeiter u. Arbeiterfragen“ и „Arbeiterfrage“, „Sozialdemokratie“, „Sozialismus und Kommunismus“ и др. чланци у *Handw. d. Staatsw.* и у *Wörterbuch der Volkswirtschaft*. – P. Pic, *Législation industrielle* (1931), разна места. – G. Scelle, *Le droit ouvrier* (1929). – L. Heyde, *Sozialpolitik*. 6. издање, 1930.